

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA KUBA'DA ERMENİ ZULMÜ (1905-1920)

Beşir Mustafayev*

Özet

XIX. yüzyılın sonu ve XX. yüzyılın başında, özellikle Kuzey Azerbaycan, bugünkü Ermenistan ve Doğu Anadolu toprakları Türklerin büyük bir soykırımı ve mezalime uğratıldığı dönemdir. Maalesef günümüz Avrupa ve eski Sovyet tarihçiliğinde bu mezalim ve soykırımın üzerinde hiç durulmamıştır. İlk Ermeni zulümlerinden biri de tarihi Kuba (Guba-Quba) İlinde 1905 yılında yapılmıştır. Rusya'ya da sınırı olan bu yöre stratejik öneme haiz konumda idi. Bu çalışmada da Azerbaycan'ın kuzeyinde yer alan Kuba Bölgesinde Türklere karşı yapılan mezalim üzerinde duracağız. Ermeni ve destekçilerinin bu yıllar zarfında bu topraklardaki faaliyetlerini ağırlıklı arşiv belgelerine dayanarak ele alacağız. Ermeni Taşnak güçlerinin tüm faaliyetlerine Rusya başta olmak üzere dış güçlerin destek olduğunu gösteren çok sayıda arşiv belgesi bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Devlet Arşivi (ARDA-ARMDA-ARDTA), Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İçtimai Hareketler Arşivi (ARSPİHA), Rusya Federasyonu Devlet Tarih Arşivi (RFDTA), Edebiyat ve İncenanat Arşivi, Milli Neşriyat, İlimler Akademisi Tarih Enstitüsü Arşivi, Tarih Fakültesi Arşivi, Kuba İli Yahudi Arşiv Fondu gibi birçok kurumlarda yer alan büyük çoğunluğu Rusça olan belgeler, Ermeni çetelerinin sadece Osmanlı sınırları içerisindeki Anadolu Türklerine değil, aynı zamanda Kuba Bölgesindeki Azeri Türklerine de mezalim uyguladıklarını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kuzey Azerbaycan, Kuba, Amazasp, Ermeni, Kafkasya

Abstract

XIX. and the end of the XX century, especially in North Azerbaijan, Armenia and Eastern Anatolia, the territory of today's Turks suffered a genocide and atrocities are being semesters. Unfortunately, today in Europe and the former Soviet historiography on these atrocities and genocide has ever considered. Born in Kuba, one of the first Armenian persecution (Guba-Quba) in 1905 were made in the province. The border to Russian, this region was of strategic importance to the holding position. In this study, located in the north of Azerbaijan in Turkey against the Kuba Region will focus on the atrocities. During these years, this land of the Armenians and their supporters in their activities based on archival documents will consider weighted. All the activities of the Armenian Dashnak power mainly in Russian, indicating the support of outside forces has a large number of archival documents. Azerbaijan of the National State Archives (ARDA-ARMDA-ARDTA), Azerbaijan Political Parties and Movements assembly Library (ARSPİHA), Russian Federation State Historical Library (RFDTA), Literature and arts Library, National publications,

* Dr. Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarihi Anabilim Dalı, Bornova/İzmir e-posta: besirmustafa@gmail.com

the Academy of Sciences Institute of History Library , History Faculty Library, Kuba City Library Fond Jewish institutions in areas such as the vast majority of documents in Russian, Armenian gangs only within the borders of Ottoman Anatolia to Turkey, but also in the Kuba region in the Azeri atrocities in Turkey they are applied.

Keywords: Northern Azerbaijan, Kuba, Amazasp, Armenians, Caucasia

GİRİŞ

Kafkaslar tarih boyunca bölge ve dünya için önemli geçiş yollarından biri olmuştur. Tarihi İpek Yolu'nun bir bölümü Kuzey Azerbaycan'dan geçerek, Batılı ülkelere ulaşırdı. XIX. yüzyılın sonundan itibaren Akdeniz, Karadeniz ve Azak Denizi'nden geçen nakliye gemileri, Volga üzerinden Hazar Denizi'ne oradan da Türkistan'a aynı yoldan Avrupa ve Baltık Denizi'ne giden malların daha kolay ve ucuz taşınmasını sağlıyordu. Bu elverişli ortam en çok Rusya'nın iştahını kabartmakta ve pastadan en çok payı yine Rusya elde etmekteydi. Bu durumda elinde bulundurduğu gücü devam ettirmek isteyen Rusya, bölgede nüfuz dengeleriyle sürekli ilgilenmekteydi. Ermeni halkının iskan politikası da bu amaçla kullanılmaktaydı.

Tarih boyunca Kafkasya'da bir siyasi otoritenin ötekiyle, bir dinin ve mezhebin diğeriyle, bir etnik grubun karşıtıyla çatıştığı görülmektedir. Bu da bölgenin siyasi, kültürel, sosyal, etnik ve dini bakımdan çeşitliliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak bölgede var olan farklı kimlikler, Rus-Ermeni faktörünün ortaya çıkışına kadar bir arada yaşamayı sürdürdüler. Sayısız savaş ve çatışmaların yanında, iki büyük dünya savaşının meydana geldiği ve tarihin en kanlı devri olarak nitelendirilebileceğimiz XX. yüzyıl, bütün dünya için olduğu gibi, Türk Dünyası açısından da en hareketli, en buhranlı dönemlerin yaşandığı bir yüzyıldır.

1905 yılında Azerbaycan, Rusya ve İran arasında bölünmüş bir coğrafi bölgeyi ifade etmekteydi. Bu tarihten 1920'de Sovyetlerin Bakü'yü işgali arasında geçen 15 yıllık dönemde, Kuzey Azerbaycan Devleti bağımsızlığını ilan etti. Bu sancılı doğuş sırasında Azeriler yalnızca Ruslara karşı bir mücadele vermekle kalmamış, aynı zamanda Ermenilerle de mücadele etmek zorunda kalmıştır.

İki toplum arasında dinî ve milli konular başta olmak üzere pek çok alandaki farklılıklar, Rusların Kafkasları işgali sonrası çatışmalara sebep oldu. Müslüman-Ermeni çatışmasının ortaya çıkması 1905 senesinde Bakü'de bir Müslüman'ın Taşnaklar tarafından öldürülmesiyle başladı. Bu çatışmada önce Müslümanlardan yana tavır alan Çarlık yönetimi daha sonra bu tutumunu değiştirdi. Devrim boyunca Ermeniler bölgedeki nüfuslarının artmasının sağlayacak tek güç olarak gördükleri Rusya'ya bağlılık gösterdi.

Ermeniler yıllarca sistemli bir şekilde çalışarak dünya kamuoyunu kendi istedikleri gibi yönlendirmişlerdir. Türkiye'de son zamanlarda

Osmanlı Devletinin son dönemlerinde yaşanan olaylar ile ilgili önemli çalışma yapılmış ve yapılmaktadır. Ancak Ermeni meselesinin Kafkasya ve Kuzey Azerbaycan kısmı ile ilgili arşiv belge ve bilgilerine dayanarak yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır.

Tarihi gerçekleri arşiv belgelerine dayanarak ele almak, esas mezalimi yapan Ermeniler olduğunu arşiv belgeleri ışığında ortaya çıkarmak ve bu kabilden haksız uluslar arası entrikalara karşı koymanın en sağlam ve doğru yoludur.

BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), BCA (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi), ATASE (Genelkurmay Askeri Tarih Arşivi), Azerbaycan ve Rusya arşivlerinde bulunan belgeler, I. Dünya savaşı içinde Rus ordusu ile ittifak yapan Taşnak, Ramgavar ve Hınçak gibi Ermeni örgütlerinin Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde, Kuzey Azerbaycan'da ise Bakü, Nahçıvan, Kuba, Gence, Karabağ ve Zengezur'da Türklere karşı geniş çaplı yok etme faaliyetine giriştiklerini ortaya koymaktadır.

Çağımızda bilim hakim olduğuna göre, bilim çağında tarih adına gerçekleri ortaya koymada, bilimin kabul edeceği belgelere ihtiyaç vardır. Tarihin ilim olarak görevi, milletin sosyal ve hukuk hayatında geçmişe ilişkin belgelerin ışığında daha çok bilgi meydana çıkarmak ve yaymaktır. Dış güçler, asırlardan beri özellikle Türk Milletinin tarih şuurunu silmeye çalışmışlardır. Ve üzülenek belirtmeliyiz ki, kısmen başarılı olmuşlardır. Bu milli tarih şuru yalnız tarihçilerin değil, toplumdaki bütün kurum ve kuruluşların bir meselesi olarak görülmeli ve çözüm yolu elbirliği ile aranmalıdır.

ERMENİ AMAZASP ÇETELERİNİN KUBA BÖLGESİNDE YAPTIĞI KATLIAMLAR (1905-1918)

İlk Ermeni zulümlerinden biri de tarihi Kuba (Guba-Quba)¹ İlinde 1905 yılında yapılmıştır. Rusya'ya da sınırı olan bu yöre stratejik öneme haiz konumda idi. Kuzey Kafkasya'da, Dağıstan'daki esir zabıtlardan Şükrü Bey'in raporuna göre, Kuba İlinde meydana gelen hadisler şöyle özetlenmektedir: "Kuba Bölgesi ele geçirilerek, düşmandan 3 makineli tüfek, 14 at, 500 tüfek, 25 bin mermi, savaşta kullanılan mutfak malzemeleri ve Müslümanlardan alınan değerli eşyalar toplanmıştır. Müslüman Bolşeviklerini silah altına alarak, onlarla Haçmaz (Xaçmaz) İline doğru ilerledik². Ve demiryolunu, Bakü-Derbend hattının Hudat (Xudat) İli

¹ *Kuba (Guba-Quba)* İlinin toplam nüfuzu 110-140 bin arasında. Yüzölçümü 2575 km². En çok köye ve kasabaya sahip olan iller arsında yer almaktadır. Köy ve kasaba sayısı 150'den fazla olup, şehir merkezinde 2-3 cami, köylerdeki mescit sayısı 26-30 civarındadır. Ayrıca merkezde 1 Rus okulu, 4 Azeri okulu vardır. Nüfuz dağılımı şöyle: Azerilerin dışında 4 bin 500 Yahudi, 2 bin 600 Rus, 8 Ermeni, 1 Gürcü (Bilgiler 1989-1990 yılı istatistiklerine göre), Halit Güler, *Sovyetler Birliğindeki Türklere*, Ankara. 1990, s. 67.

² *ARDA, F. 1061, Sıy. 1, İş. 96, s. 63.*

etrafında Rusların gelip gitmesine mani olmak için ve durumu orduya bildirmekle mükelleftim”³.

Taşnaklar katliamlar ile yetinmeyip her vilayette yağma, talan özellikle de tarihi mekanları, manevi ve milli abideleri hedef seçmişlerdi. Arşiv belgelerinde de adı geçen ve sık-sık zikredilen bu davranışlar Ermenilerin ne denli terörist ve asıl hedeflerinin Müslüman Türk Dünyası olduğunu göstermiştir. Şöyle ki, Şamahı Şehrinde 58 köy yıkılmış, 7 bin Azeri katledilmiştir. Bunlardan 1. 653’ü kadın, 965’i ise çocuk idi. Kuba Vilayetinde 122 Köy yıkılmış, binlerce masum insan feci şekilde öldürülmüştür.

Konuyla ilgili Harici İşler Nazırı M. Hacinski, Ermeniler tarafından öldürülen Müslümanlar ve meydana gelen maddi zararın araştırılması ile ilgili komisyon kararı imzalamıştır. Kararda şu ifadeler yer almaktadır: “4 aydan fazladır ki, Azerbaycan’ın birçok arazisinde faaliyet gösteren Bolşevik ve Taşnak desteleri günahsız Müslüman Türklere karşı katliamlar gerçekleştirmektedirler. Bunun neticesinde zarar gören yerlerin tespit edilmelidir. Ayrıca katledilen günahsız Müslümanların kimlikleri ve geride kalanlara yapılan zararın boyutunun yoklanması karara bağlansın (31 Ağustos 1918)”⁴. Öte yandan tüm bu olayları Avrupa ve dünya kamuoyuna bildirilmesi de karar da yer almaktadır.

1905-1918 yılları arasında Ermenilerin yaptıkları soykırımların faciaların istatistikası arşiv belgelerinde aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

1-) Bakü’de 30 bine yakın Azeri hunharca katledilmiştir.

2-) Şamahı kazasının 58 köyü dağıtılmış, 7 bin kişi o cümleden 1653 kadın ve 965 çocuk öldürülmüştür.

3-) Kuba kazasının 122 Müslüman köyü yağma ve talan edilip yakılmıştır.

4-) Yukarı Karabağ’da 150’den fazla köy dağıtıldı.

5-) Zengezur kazasında 115 Azerbaycan köyü dağıtıldı.

6-) İrevan (Erivan) Guberniyasında 211 köy dağıtıldı. Bu tarihi Azerbaycan şehrinde ve onun etrafında 88 köy dağıtılmış, 1920 ev yakılmıştı, 132 bin Azerbaycan Türkü mahvedilmiştir. Ermeni çetelerin yaptığı mezalimler, Taşnak hakimiyeti devrinde yürütülen “Türksüz Ermenistan” siyaseti neticesinde, İrevan Guberniyasının Türk nüfusunun sayısı 1916 yılında 375 bin kişi idi. Fakat 1922 yılında Türklerin sayısı 70 bine inmiştir.

7-) Türkiye’nin Kars Vilayetinde 92 Azərbaycan ve Anadolu Türklerinin yaşadıkları köyler dağıtılarak yakıldı.

³ Kaymakam Rüştü Türker, *Kafkas Türk İslam Ordusu Bakü Yollarında, 5. Kafkas Piyade Fırkası*, Kafkas Üniversitesi, Kafkas Araştırmaları Enstitüsü Neşriyatı, Bakü. 2008, s. 140.

⁴ ARDA, F. 1061, Sıy. 1, İş. 105, s. 1-2.

8-) 1918 yılın Şubat-Mart aylarında Güney Azerbaycan'ın Hoy, Salmas, Urmiye, Makü ve başka şehirlerinde 150 bin Azerbaycan Türkü katledilmişti.

Kuba arazisinde, Gudyalçay Nehrinin sağ kıyısında spor tesislerinin yeniden inşası zamanı yüze çıkan insan kemiklerinin döküldüğü yere mezarlık demek olmaz. Çünkü insan kemikleri biri birinin üzerine üst üste dökülmüş bir şekilde bulunmuştu. Kemikler nehrin kıyısında olan iki kuyuda aşikar edildi. Büyük kuyunun derinliği 5, küçük kuyunun derinliği ise 2,5 metredir. Kuyular arasında 2 metre mesafe vardır. Büyük kuyuya yüzlerce insan iskeletleri dökülmüş. İskeletlerin bütün halde bulunmaması onu gösteriyor ki, insanlar öldürüldükten sonra, doğranarak kuyulara doldurulmuştur. Sayısız insan kafası çocuk kemikleri arasından yalnız 35 iskeleti bütün halde götürmek mümkün olmuştur. Kuyulardan, insana ait olan her hangi bir delil-saç, giyim, eşya bulunmamıştır. "Çok güman ki, birinci kuyu insan kemikleri ile dolduğuna göre, yanında ikinci küçük kuyu kazılmıştır. Küçük kuyunun kapağı, henüz kapalı açılmamıştır" Kemiklerin incelenmesi zamanı kıyımın ne zaman yapıldığı tespit edildi. Yapılan incelemeler sonucu mezarlarda ve kuyularda bulunan kemiklerin 1918 yılında Ermeniler tarafından soykırım kurbanlarına ait olduğu ispatlandı⁵.

Belgelerde gördüğümüz bütün bu katliamları 1918'li yılların başlarında Ermeni silahlı birleşmeleri Kuba'da yapmışlardır. Ermeniler o yıllarda Kuba'da, Şamahı'da, Nahçıvan'da, Gence'de vb. kanlı soykırımlar yaptılar. Ermeni Taşnak çeteleri yaşlı, çocuk, kadın ayırımı yapmadan Azerbaycan Türklerini katlediyorlardı. Kuba'nın bütün sokaklarında kanlı facialar baş gösterir, köylerde, kasabalarda savunmasız insanlar kitle halinde öldürülüyorlardı. 1918-1920. yıllar Azerbaycan'da bir taraftan Andranik Uzanyan'ın rehberliği ile Taşnaksütyün Ermenileri Azerbaycan Türklerini katlederken, diğer taraftan ise Stepan. Şaumuyan'ın rehberliği ile Bolşevik-Taşnak Ermeni birlikleri tarihi faktörleri ört-bas etmek amacıyla, kitle halinde öldürdükleri insanları toplu mezarlıklarda gömüyorlardı⁶.

Dışişleri Bakanlığının Müslüman Türkler üzerinde yapılan zulümlerin araştırılması için tetkikat komisyonu kurulması hakkında maruzat (Azerbaycan Hükümetinin Şartname Dergisi-15 Temmuz 1919) yayımladı. Şartnamenin oluşturulması Hukuk Bakanının şahitliği ile karara bağlanmıştır. (Bir önceki karar 2437 numaralı ve 26 Mart 1919 tarihli olağanüstü komisyonun üyesi Novaski'nin maruzatında yer almıştı.) Burada Kuba İlinin yakılıp yıkılması ve ahalisinin katledilmesi, Nisan 1918 senesinde Kuba İline David Kelova'nın rehberliği ile Bolşevik ordu birleşmelerinin ve Bolşevik hükümetinin kurulmasını konu etmektedir⁷. Katliama hazırlık faaliyetleri zamanı Amazasp Çeteleri katı Bolşevik A. Alibeyov ile şehirde yapacakları çıkışları görüşmüşlerdir. Alibeyov halka

⁵ Ceyhun Musayev, <http://www.azadt.net/x18291.htm/azerfoto.com>.

⁶ Musayev, <http://www.azadt.net/x18291.htm/azerfoto.com>.

⁷ ARDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 95, s. 2-3-4.

hitaben şunları söyleyecektir: “Ben aslen Erzurumluyum. Uzun müddet Türkler ile savaştım. Her zaman Ermeni çıkarlarını korudum. Bundan böyle de savunmaya devam edeceğim. Ki, ondan dolayı Ruslar tarafından Osmanlı Ermenilerinin intikamını alamaya geldim”⁸. Alibeyov, Kuba’da işlediği katliamlar hakkında sürekli Şaumyan’ı bilgilendirir ve yazılı şekilde zaman-zaman silahlı gruplar talep etmiştir. Öte yandan Şaumyan, Kuba’daki kanlı olayları duyunca Alibeyov’a gönderdiği mektupta şu ifadeleri kullanacaktı: “Bu zamana kadar Müslüman Türkler Osmanlı’da binlerce Ermeniye öldürdüler, Kuba’da Ermeniler iki Müslüman öldürmüşse bunda ne var? Boşuna şikayet etmesinler göz yaşı dökmesinler”⁹.

Kuba’da ilk olayların patlak verdiği noktalar, Pazar, Bulvar, Komendant ve Abasgulu Ağa Bakıhanov mahalleleri olmuştur. Bu olaya kadar Kuba’da yaşayan Ermeni sayısı 500 civarında idi. Bu Ermeniler 200’e yakın Müslümanları yaşadığı haneleri yakmışlardır¹⁰. Daha sonra diğer bölgelerden Ermenileri buraya açıkça katliama davet etmişlerdir.

Başkent başta olmak üzere, ülkenin birçok yerinde çatışmalar kısa sürede Kuba Bölgesine de sirayet etmesi kaçınılmazdı. 1 Mayıs 1918 senesinin sabahın erken saatlerinde ahali uykudan uyanınca şehrin dört bir tarafı Ermeni Amazasp güçleri tarafından muhasaraya alındığına şahit oldular. İlk olarak şehrin güvenlik ve asayişinden sorumlu 26 görevliyi katlettiler. Kuba’nın giriş ve çıkışları kapatıldı. Şehrin öz evlatları Ermeni mezaliminden kaçarak Hudat ve Haçmaz demiryolu ile çoğu Derbent’e sığınmak için yollara koyuldular. Değerli eşyalarını ormanlara gömdüler. Çoğunluğunu ise Ermeniler talan ve yağma ettiler. Şehrin Yahudiler yaşayan Kırmızı Kasaba gireceğinde karargah kurdular. Ermeniler kısa sürede yerli Ermenilerinden olan A. Ayrapetov’un rehberliğinde şehri öğrenmiş oldular. Öğlen saatlerinde kanlı eylemlerini gerçekleştirdiler. Mahallede 2 bin 746 kişiyi, kadın, bebek, çocuk, yaşlı olmak üzere değişik vahşiliklerle katlettiler. 15 kadının göğsünü kestiler, 8 genç delikanlıyı kafasının derisini yüzdüler, 6 din görevlisinin sırt derisini yüzerek üzerlerine saman döküp yaktılar. Ertesi gün Ermeni Kilise Meydanında 150 Azerbaycanlıya mezalim uyguladılar. Yaralıları ve ölülerin bazılarını caminin etrafına bazılarını da çöplüğe taşıdılar ve üst-üste toplayarak sağ kalanlara işkence ettiler. 8-9 yaşlarında 12 çocuğu ve 16-17 yaşlarında da 16 çocuğu başlarını keserek, Gudyalçay Nehrinin yakınındaki Kızıl Kaya’dan attılar. Şehrin savunması için Müslüman birlikleri kuruldu. İlk kurulan 150 neferlik birlik Ermenilere hücumu zamanı 12 Ermeniye öldürdü. Durumu gören şehrin emniyet yetkilisi Ali Abbas Alibeyov’a ultimatom verildi. “Cenap Alibeyov, sizden acele olarak Ermeni destelerinin başçısı Ağacayan’la irtibata geçerek, aşağıdaki talepleri iletmenizi istiyoruz:

⁸ ARDA, F. 1061, Sij. 1, İş. 96, s. 35-36.

⁹ ARDA, F. 1061, Sij. 1, İş. 96, s. 38.

¹⁰ ARDA, F. 1061, Sij.1, İş. 96, s. 1-2-3.

1-) Katliamlar derhal durdurulsun

2-) Cenazelerin gömülmesine imkan yaratılsın

3-) Ermeni çeteleri derhal şehri terk etsin

4-) Bu talepler yerine getirilmezse, Ermeniler halkın hücumuna maruz kalacaktır

Bu talepleri mukavemet birliğinin komutanı Mirhaşım Mirmemmedov aynı gün Ermenilerin çete reisi Amazasp ile görüştü. Bu ultiatom gazapla karşılandı. Ve Müslüman heyetin korumalarından ikisini oradaca katletti. "Katle yetirilen Azeriler yolunu kaybeden müslümanlara göz dağıdır. Bizi kimse bastıramaz, ultiatom veremez" diyerek cinayetkarlığını kanıtlamış oldu¹¹.

Nisan 1918'de Bakü Şehri ve Guberniyasının bir hissesinin elindeki hakimiyet Bolşeviklerde idi. Bu Bolşevik partisinin temsilcisi D. A. Çelovani Kuba'ya geliyor. A. Novaski tarafından dindirilen Çelovani, şöyle söylemiştir: "Ben, görüş olarak sosyal demokrat menşevikim. Kendi siyasi görüşüme göre sürgün edildiydim." Bolşevik teşkilatının Kuba'da Sovyet Hakimiyetini oluşturmak için gönderdiği D. A. Çelovani ile birlikte aşırı Bolşevik Müslüman Türk Mir Cefer Bağirov¹² da gelmişti. Gelmelerinin esas amacı ise burada baş veren olayları yerindece araştırmaktı. Celovani'nin kovulmasından sonra, M. C. Bağirov "Ben vatandaşlarımın yanında olmalıyım" diyerek şehirde kalmıştı¹³.

Bir diğer bilgiye göre, Mart ayında da taarruza geçen Ermeniler Kuba Bölgesinde 15 Azeri gencini kurşuna dizmişlerdir. Hal öyle almıştı ki, Ermeniler evlerinden bile ateş açıyorlardı. Evleri yakıyor, kadın, çocuk, yaşlı, hasta demeden katlediyorlardı. Evlerinden silahsız olarak çıkan her Azeri Türkü mutlaka bir Ermeninin pususuna düşmekteydi. Top ve makineli tüfeklere sahip olan Ermeni kuvvetleri Kuba ahalisine karşı tam askeri bir cephe açmış bulunuyordu. Bu esnada Bakü'deki katliamlarda 18 bin Azeri Türkünün öldürüldüğü haberi geldi. Silahlı olmayan ahali şehri terk ediyordu. Ruslar bile Rusya'ya dönüyorlardı. Ermeniler Azerilere dehşet saçıyorlardı. Zaten bölünmüş Azerbaycan'ı çok hisseye bölmek ve parçalamak istiyorlardı. Ayrıca hedefte Bakü'nün zengin petrol kuyuları, ticaret müesseseleri onların eline geçmişti¹⁴.

Mayıs ayı boyunca Taşnak Amazasp ve onun yardımcısı Nikolay, şehirde acımasız vahşilikler gerçekleştirdiler. Çeşitli silahlar kullanarak savunmasız insanları katlettiler. Genel olarak 2 binden fazla kadın, çocuk,

¹¹Atahan Paşayev, *Açılmamış Sayfaların İzi İle*, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü. 2001, s. 255; <http://www.mns.gov.az/qubasoyqirimi/html/23.09.2007/23.12>.

¹²ARDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 96, s. 34; Paşayev, a. g. e., s. 255-257.

¹³Azad Nebiyev, "Kuba Soykırımı",

<http://www.mns.gov.az/qubasoyqirimi/html/23.09.2007/23.12>

¹⁴A.Ali Emircan-M.E. Gerger, *Büyük Ermenistan Hayali ve Kars'tan Karabağ'a Ermeni Vahşeti*, Cemre Yay, İstanbul. 1992, s. 81-102.

yaşlı, hasta Amazaspın ordusu tarafından katle yetirildi. Ayrıca 4 milyon ruble nakit para, altın ve kıymetli eşyaları yağma ve talan ederek binaları yaktılar. Öte yandan 25 milyon ruble değerinde değişik eşya ve değerli malları çaldılar. Amazaspın ordusu Müslümanların camilerini yakarak, kutsal kitap olan Kuran-ı Kerim'i yırtıp ayaklar altına almışlardır. Amazasp ordusu Kuba İlinde 122 köy yağma ve yakma ettiler. Bu olayda 60 insan öldürüldü ve 53 kişi yaralandı. Amazaspın ordusu şehre toplam 58.121.059 ruble değerinde zarar verdiler¹⁵.

Amazasp şöyle diyordu: "Ben Ermeni halkının kahramanıyım ve onun istek ve ilgilerini savunmaktayım. Ben buraya (Kuba'ya) 2 hafta önce burada öldürülen Ermenilerin kisasını intikamını almak için gönderildim. Ben Hazar Denizinden Şah Dağına kadar tüm arazilerde yaşayan Müslüman Türkleri katletmek için gönderildim"¹⁶. Başka bir arşiv belgesinde Amazasp Askerinin şu ifadelerine rastlamaktayız: "Ben sizin kanınızı içeceğim (Azeri Türklerine), bunların değerli eşyalarını alın, evlerini ateşe verin." Yine halka dönerek şöyle seslenmiştir: "Sizin belanız o zaman başlayacak ki, ben sabah erkenden dağa çıkarak, oradan sizi top ateşine tutacağım. Ve her şeyinizi yerle bir edeceğim"¹⁷.

Amazasp çetesi Kuba İline giderken de yol boyu tüm köylere saldırmış, evleri yağmalamış, önüne çıkan şehrin ahalisini vahşice katletmiştir. Öte yandan Deveçi İli Pazar yeri ve Kızıl Burun Köyünde barış ricasında bulunan köyün ihtiyar heyetini katletmiştir. Ellerindeki Müslümanların mukaddes kitabı olan Kuran-i Kerimi yırtarak yakmıştır. Ayrıca Haçmaz İstasyonunda onlarca insanı katletmiştir¹⁸.

Ermeni çeteleri, Mart-Nisan-Mayıs ayları boyunca Kuba'da 36 bin 782 Müslüman-Türk soykırımı maruz kalmıştır. Şehirde, 568 kişinin kafası kesilmiş ve derisi yüzülmüştür. 151 bebek ve kadın hançerle doğranmıştır¹⁹. Siyazen²⁰, Deveçi²¹, Haçmaz (Xaçmaz), Kusar (Qusar)²² ve

¹⁵ BCA, 930 01/5/104/1.

¹⁶ ARDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 95, s. 5-6-7-8.

¹⁷ ARDA, F. 979, Siy. 10, İş. 96, s. 35-36.

¹⁸ Kuba İlinde öldürülen Müslümanların birçoğunun ismi Azerbaycan ve Rus arşivlerde mevcuttur. Bu isimlerin bir kısmını verebiliriz: 1-) Molla Şahbaz (ailesi ile birlikte), 2-) Meşedi Musa Zeynalıoğlu, 3-) Cabbar Memmed Alioğlu, 4-) Seferali Meşedi Talıboğlu, 5-) Meşedi Musa Zeynalıoğlu, 6-) Hacı Dadaş Kasımoğlu (ailesi ile birlikte), 7-) Muhammed Resuloğlu (ailesi ile birlikte), 8-) Meşedi Kamber (ailesi ile birlikte), 9) Molla Muhammed Salihoğlu, 10-) Muhammed Resul Bayramoğlu (oğlu ile birlikte), 11-) Kerbelâ Abuzer Mestanoğlu (ailesi ile birlikte), 12-) Kerbelâ Memmed Tağıoğlu (ailesi ile birlikte) ARMDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 95, s. 6-7-8.

¹⁹ <http://www.mns.gov.az/qubasoqirimi/html/23.09.2007/23.12>.

²⁰ **Siyazen:** Azerbaycan'da rayon (İlçe) olarak bilinen yerleşim merkezi. Nüfuzu yaklaşık 50 bin civarında. Bakü'ye 100 km mesafede yerleşmektedir. Bakü, Deveçi ve Kuba Şehirleri arasında bulunmaktadır. Ekonomisi hayvancılık ve tarım üzerine kuruludur. Şehrin yakınlığında inanç merkezi olarak bilinen Hıdırzinde Baba Dağı bulunmakta ve her yıl yaz aylarında ülkenin, Kafkasya'nın ve dünyanın pek çok yerinden Müslümanlar ziyarete gelmektedirler. İnanç turizm merkezi olarak bilinen bu mekan Siyazen ve Deveçi İli arasında yer almaktadır.

Hudat (Xudat) İli²³ gibi civar bölgelerde 5 binden fazla insanı acımasız işkencelerle katle yetirmiştir.

Nuri Paşa önderliğindeki Kafkas İslam Ordusu 10 Mayıs tarihinde Kuba iline gelişinde Azeri Türkleri tarafından sevinç göz yaşları ile karşılanmıştır. O, 22 Azeri Müslüman Türk Askerinin Ermenilerce öldürülerek, kanlı şehit gömleğini alına koyup öperek: "Yenilmez Türk Askeri" dediği sözleri hem eskilerin yaddaşında (hafıza) hem de arşiv belgelerinin ciltlerinde saklıdır²⁴. Bu dönemden itibaren işgalci Amazasp ve Bolşevik çetelerine karşı yapılan harekatta Türk İslam Ordusu başarılı olmuştur. Kuba'daki çarpışmalara, 4. Tümen Komutanı Albay Ahmet Şükrü Bey de bizzat katılmıştı. Kuba'yı düşman işgalinden kurtarmak için Süvari Binbaşı Sabri Bey Komutasındaki yaklaşık 1.000 kişilik bir milis kuvveti, gece boyunca yürüyerek Kuba'nın kuzeyindeki Kusar İlini ele geçirdi. Kuba'dan kaçan Bolşevikler, Haçmaz istikametine giderken, Türk askeri birlikleri düşmanı takip ederek Haçmaz İline doğru ilerledi ve şehri savunmaya muvaffak oldu²⁵.

Kuba'da Ermeni mezalimi aylarca devam etmiştir. Ama dokuz gün boyunca süren katliamlar tarihe geçmiştir. İlk üç günü talan, ikinci üç günü, katliam, son üç günü ise şehri yakma planı gerçekleştirilmiştir. Ortaya çıkan durumu belirtmek için Olağanüstü Hal Komisyonu devreye girmiştir. Olağanüstü Hal Tetkikat Komisyonunun 542 No'lu (12 Aralık 1918) raporunda şu bilgiler yer almaktadır:

1-) *Kuba Kazası Savcılığından bildirilen raporda Ermeni çetelerinin başçıları Amazasp ve Stepan'ın gerçekleştirdikleri vahşilikler*

2-) *Bununla ilgili mahkemenin vermiş olduğu kararlar*

3-) *Kuba'ya yakın Kusar Kazasının köylerinde Ermeniler tarafından yapılan hırsızlık, yağma ve talan zamanı 22 Müslüman Azeri Türkü öldürülmüştür.*

²¹**Deveçi (Diviçi)** İli: Kuba İli ve Bakü arasında bulunan Azerbaycan'ın yerleşim merkezlerinden biri. 30 binden fazla nüfuzu vardır. Köylerin çoğu Hazar Denizi kıyısında olup, ahali tarım, hayvancılık ve balıkçılık ile geçimini sağlamaktadır. Tarihi Çırak Kale Dağı bu ilin sınırları içerisinde yer almaktadır. Bir zamanlar burası Kuba Bölgesine bağlı idi.

²²**Kusar (Qusar):** Azerbaycan'da rayon (İlçe) olarak adlandırılan birinci derece idarî bölümlerden birisidir. Hanlıklar döneminde Kuba ve Dağıstan Hanlıklarına bağlıydı. Kusar Rayonu halkının çoğunluğunu bir Kuzey doğu Kafkas dili olan Lezgice konuşan Lezgi (Khural) halkı oluşturmaktadır. Büyük Kafkasların Azerbaycan'daki kısmının kuzeydoğusunda, jeomorfolojik açıdan ayrılan bir bölümdür. Gudyalçay, Samurçay ve Kusarçay vadisinde yer almaktadır.

²³**Hudat (Xudat)** İli: Haçmaz İline bağlı bir kasaba. Nüfusu yaklaşık 5 bin civarındadır. Azeri Halkının yanısıra Lezgi ve Tat ve Rus halkları yaşamaktadır. Halk geçimini daha çok hayvancılık ve meyvecilikle sağlamaktalar. Hanlıklar döneminde Kuba Hanlığına tabi idi. Aydın İbrahimov-Asaf Koçman, *Azerbaycan Coğrafyası*, İzmir. 1994, s. 30-136-199.

²⁴ <http://www.mns.gov.az/qubasoyqirimi/html/23.09.2007/23.12>

²⁵ ATASE, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, Cilt. II, s. 595-596.

4-) Belgede aynı zamanda maddi zararlar belirtilmiştir²⁶.

Amazasp çeteleri masum insanlara Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi Kuba Vilayetinde de kan içen olduğunu bir kez ispat etmiştir. Kuba Yöresinde Ermeniler'in mezalim ve soykırım uyguladığı kasaba ve köyler aşağıdakilerdir.

1-) Eski İgrig	2-) Kırmızı Kasaba	3-) Dağlı Kendi Konakkend	4-) Konakkend	5-) Cimi
6-) Budug	7-) Yergüc	8-) Yalavanc	9-) Kınalıq	10-) Galahudat
11-) Rük	12-) Garhun	13-) Söhüb	14-) Yerfi	15-) Gülezi
16-) Afurca	17-) Atuc	18-) Haltan	19-) Alpan	20-) Uzunmeşe
21) Ermäki	22-) Digah	23-) Alic	24-) Kasımkaşlak	25-) Mahmudkaşlak
26-) Tengealtı	27) Rustov	28-) Hanagah	29-) Galagah	30-) Püstekasım
31-) Alekseyevka	32-) Birinci Nüqadi	33-) Karaçay	34-) Mirzekışlak	35-) Vladimirovka
36-) Ağbil	37-) Mirze-Mammed	38-) Kıpçal	39-) Üçgün	40-) Kimil
41-) Küsnet	42-) Dağlı	43-) Aşağı Tülekeran	44) Yenikend	45-) Tülekeran
46-) Tülər	47-) Möhüc	48-) Gültepe	49) Hucbala	50) Digah
51-) Çartepə	52-) İkinci Nügedi	53-) Pirvahid	54-) Geceş	55) Davidoba
56) Velvele	57-) Zerdabi	58-) Bağbanlı	59-) Barlı	60-) İspik

Olaylara adı karışan suçlular hakkında tutuklama ve yargılanma kararları çıkarılmış, bir kısmı hapsedilmiş, bir kısmı saliverilmiş, bir kısmı kaçmış, bir kısmı tutuklanmamış, bir kısmı hakkında mahkemelerin devam etmesi gerektiği (yarım kalan yargılanmalar) görülmektedir. Öte yandan olayları araştıran Komisyon Üyesi A. Novaskiy'e göre, 122 den fazla köyü yıkan Amazasp ve onun yardımcıları Nikolay, Komiser Venunsa ve diğer caniler yaptıkları suçlara göre, dönemin 13-129-927-1633-1634-1453-1607 insan hakları maddelerine göre sorumluluk taşımaktadırlar.

KIRMIZI KASABA OLAYLARI (1918-1920)

Şehrin Kırmızı Kasabasında yaşayan Azerbaycan vatandaşı Yahudileri de katle yetirilmiştir. Buradan anlaşılmalıdır ki, Ermeni terörünün hedefinde sadece Müslüman Türkler değil, tüm insanlık olmuştur. Nitekim olaylarda Gürcü, Rus, Kazak, Çeçen, Ukraynalı, İngiliz öldüğü de tarihe şahitlik eden arşiv belgelerinden rastlıyoruz.

Kuba şehir merkezinde ve Kırmızı Kasaba'da o dönemler onlarca postane, medeniyet abideleri, sağlık merkezleri, okullar, kız gimnaziyaları (kız meslek liseleri), Rus-Tatar Kolejleri, Şollar-Bakü Su Kemeru, Uluslararası Kırmızı Aypara Cemiyeti, Bakü Şehir Dumasının Nicat Cemiyeti Şubesi, tiyatro binaları ve bir çok milli, manevi ve çağdaş değerleri ihtiva

²⁶ ARDA, F. 1061, Sij. 1, İş. 98, s. 1-2-3.

eden müesseseler faaliyet göstermekte idi. Rusya ve Bakü'ye de yakın olması hasebiyle son derece modern bir şehir görünümündeydi. Ayrıca birçok değişik halkları barındıran kozmopol ve hoşgörü mekanı idi. İşte sırf bu yüzden Ruslar tarafından buralara bile onlarca Ermeni ailesini yerleştirilmişti. İrevan (Erivan), Zengezur ve Nahçıvan'da başveren Ermeni-Müslüman çatışmasının ardından da yine birçok Ermeni, Kuba Şehrine yerleşerek ticari işlerle uğraşarak zenginler zümresinde yer almışlardır. Şehrin en güzide yerlerinde rahat hayat yaşamaktaydılar. Şehrin gözde mekanlarından olan daha çok Dağ Yahudilerinin yaşadığı Kırmızı Kasaba'da yerli ahaliye karşı haksız davranmaları ile bilinmekteydi. 'Dağdan gelip bağdakini kovar' misali, şehrin köklü halkına ilk günlerden toprak iddiasında bulunmaktaydı. Sadece Ermeniler ile alış veriş yapar. Ticaretten elde ettikleri mahsulleri Haçmaz Demiryolu vasıtasıyla mukavele ettikleri dışarıdaki Ermenilere ve Ruslara satmakta meyilli idiler. Irkçılık faaliyetlerini ta ilk günlerden sergiledikleri aşıkardı²⁷. Bu devirden başlayarak Ermeniler dışarıdaki Ermeniler ile irtibatlı idiler. Karabağ, Zengezur, Nahçıvan Yörelerinde patlak veren Ermeni-Müslüman çatışmalarına açıktan destek vermekte ve Ermeni örgütlerine adeta buralarda hak iddia ederek, ülkenin kuzeyine davet etmekteydiler. Ve geldiklerinde de onlarla birlikte şehirde yağma, talan ve katliam hareketlerinde iştirak etmişleridir.

Öte yandan Azerbaycan Cumhuriyetinin Kuba İli Müfettişinin 1918 Aralık ayında bölgede baş veren olaylar ile ilgili bilgileri hükümetin olağanüstü hal komisyonuna verdiği maruzattan görmekteyiz. Maruzatta cinayeti işleyenlerin kimlikleri, yeri ve zamanı bilgilenirden rapor arşiv kayıtlarında yer almaktadır²⁸.

Başkent başta olmak üzere, ülkenin birçok yerinde çatışmalar kısa sürede Kuba Bölgesine de sirayet etmesi kaçınılmazdı. Şehrin Yahudiler yaşayan Kırmızı Kasaba'nın gireceğinde karargah kurdular. Öğlen saatlerinde kanlı eylemlerini gerçekleştirdiler. İlk önce Kuba'nın aşağı mahallelerini ve zengin Yahudi kasabalarını yağmaladılar ve yaktılar. Mahallede 2 bin 746 kişiyi, kadın, bebek, çocuk, yaşlı olmak üzere değişik vahşiliklerle katlettiler. Ertesi gün Ermeni Kilise Meydanında 150 Azerbaycanlıyı (Azeri-Yahudi, Lezgi-Tat-Çeçen) ateş yağmuruna tutarak, mezalim uyguladılar. Yaralıları ve ölümlerin bazılarını caminin etrafına bazılarını da çöplüğe taşıdılar ve üst-üste toplayarak sağ kalanlara işkence uyguladılar. 8-9 yaşlarında 12 çocuğu ve 16-17 yaşlarında da 16 çocuğu

²⁷ Azad Nebiyev, "Kuba Soykırımı",
<http://www.mns.gov.az/qubasoqirimi/html/23.09.2007/23.12>

²⁸ ARDA, F. 1061, Sij. 1, İş. 96, s. 8-13-14.

başlarını keserek, Gudyalçay Nehrinin yakınlığındaki Kızıl Kaya'dan attılar²⁹.

Ayrıca şunu belirtmekte yarar vardır. Anton Salamanov³⁰ özel arşivinde tüm bunlara rağmen Ermenilerin adını fazla kullanmamıştır. Sadece yapılan olaylarda ölen 24 Yahudi kökenli Azerbaycan vatandaşı hakkında detaylı bilgiler vermektedir³¹.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti tarafından 1920 senesinde Kuba Bölgesinde başveren Ermeni cinayetleri ile ilgili mahkeme işi başlatılmıştır³². Fakat Sovyet Hakimiyetinin kurulması sonucunda devam eden mahkeme sonuçlanmamış ve arşiv raflarına kaldırılmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ermenice yazılan tarih kitaplarında çok ilginç bilgiler yer almaktadır. Bu eserlerde Ermeni yazar ve tarihçiler, Ermenilerin özel bir halk olduğunu belirterek tarihlerini ve kültürlerini mümkün olduğu kadar eskiye dayandırmaktalar. Ermenilerin verdikleri bilgiler rivayetlere ve mitolojik efsanelere dayanmaktadır. Bilimsel ve tarihi gerçeklik payı olmadığı halde gerçek tarihi olayları da tahrif ve tahrip etmekten de bir türlü vazgeçmemekteler. Şöyle ki, Doğu Anadolu, Karabağ ve Nahçıvan toprakları Türk yerleşim birimleri olmasına rağmen haksız yere Ermeni toprakları olarak belirtilmiştir. Günümüz Ermeni tarihçiliğinde de bunu böyle aksettirilmektedir. Oysa Gürcü ve Rus kaynakları daha farklı bilgiler vermektedir. Ermeniler sadece Türkler üzerinde değil, aynı zamanda Farslar ve Gürcüler üzerinde farklı iddialarda bulunmaktalar. Rus

²⁹ Azad Nebiyev, "Kuba Soykırımı",

<http://www.mns.gov.az/qubasoyqirimi/html/23.09.2007/23.12>

³⁰ Anton Salamanov Kuba ilinin Kırmızı Kasaba Bölgesinde dünyaya gelmiştir. 1905-1910 senelerinde aynı kasabanın mektebinde Yahudi dilinde eğitim almıştır. İnkilabi bakışlarına göre Kuba hapishanesinde daha sora Bakü Tağıyev Hapishanesinde mahpusluk hayatı yaşamıştır. Hapisten sora Türkiye'nin Kars cephesine gönderilmiştir. Kars cephesinde 28 (7/4) numaralı alay tugayında hizmet etmiştir. Şubat inkılabından sora Kars cephesinden geri dönmüştür. Uzun bir yaşam sürdüren Anton Salamanov birçok vazifelerde çalışmıştır. Onun şahsi arşivinde 1918 yılında Kuba ilinde Ermeniler tarafından yapılan katliamlarda daha çok öldürülen Yahudiler hakkında geniş bilgiler mevcuttur. O, arşivinde şöyle yazar: "Ermenilerin hedefi sadece günahsız Türk Milleti değildir, aynı zamanda tüm Müslümanlar ve bölgede yaşayan diğer halklar ve azınlıklar olmuştur". ARDA, Kuba İli Arşiv Şubesi, No: 136

³¹ Arşivde ismi geçen ve ermeni mezalimine maruz kalan Nisan 1918 senesinde Ermeniler tarafından öldürülen Yahudilerin listesini aşağıda veriyoruz. 1-) İbrahimov İsağa, 2-) Şelmieva Şalmi, 3-) Haimova Danila, 4-) Abadyaeva Benyamina, 5-) Agaounova Pinhana, 6-) İlyeva Muhana, 7-) Danilova Şamaha, 8) Paodilova Pardila, 9-) Salamanova Djtoma, 10-) Yakubova Samoona, 11-) Natanida Yusufova, 12-) Abramova Natana, 13-) Anisiova Erima, 14-) Solomanova Yusufova, 15-) İliziova İsağa, 16-) İlhananova Davida, 17-) Yusufova İoaaka, 18-) İlizioova Erima 19-) Mişi Yihaev, 20-) Rafail Mişi, 21-) Rafail Maasni, 22-) Benion Dadam, 23-) Gavoilova Gavrila, 24-) Yakubova Mardahay. ARDA, Kuba İli Arşiv Şubesi, No: 136, (Yahudi Asıllı Azerbaycan Vatandaşı Anton Salamanov'un Şahsi Arşivi)

³² ARDA, F. 1061, Sij. 1, İş. 1, s. 13.

araştırmacı Veliçko eserinde şöyle demektedir: “Ermeniler gelecekte başkenti Tiflis olan ‘Büyük Ermenistan’ peşinde de olacaklardır. Ermeniler bu yolda Gürcüleri acımasızca yağma etmişlerdir. Tarihi kitabelerini, eski Gürcü yazıtlarının izlerini silmişlerdir. Kiliselerini zaptetmişlerdir. Gürcülere ait olan toprakları Ermenilere aitmiş gibi göstermişlerdir. Onları Ruslara haksız yere şikayet etmişlerdir. Azerilere karşı kıskırtmışlardır.” Nitekim Gürcü araştırmacı İlya Çavçavadze bu bilgileri doğrular nitelikte bilgiler vermiştir.

Dış görüşler şu konuda mutabık oldukları bir gerçektir: “Ermeniler her zaman dini, kiliseyi, Hıristiyanlığı kullanarak Batı dünyasını yanlarına çekmeyi başarmış, zayıf olandan kaçmış, hep güçlünün yanında yer almışlardır. Nerde zenginlik, kendi emellerini icra etmek için hoşgörü ortamı varsa fırsat kollamış ve orda yer edinmişlerdir³³. Tıpkı bir zamanlar Bizans, İran ve Osmanlı'nın yanında yer aldığı gibi. Fakat Osmanlı zayıflamaya yüz tutunca bu sefer ibreyi Ruslardan yana kullanarak onların maşası gibi, Kafkaslara göç etme politikası sayesinde Kuzey Azerbaycan'da istedikleri gibi faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Oraları da yıkıp, yakmakla ve Ermeniceleştirmek istedikleri son olaylar ile gerçeklik payını ortaya koymuştur. Müslüman yerleşim merkezlerinde evleri talan, yağma, yakma, çocukları, kadınları, yaşlıları, sakatları, kundaktaki ve anne karnındaki bebekleri hunharca öldürme ve diri-diri toprağa gömme, cesetlerini bile yakmak Ermenilerin insanlık kitabında yer alan karakterlerini göstermektedir. İşte dini kullanma, milliyetçilik ve paraya pula ihtiras Ermeni ırkının ortaya çıkması ve değişik coğrafyalardaki faaliyetleri ile başlar³⁴.

Kuba olayları, dönemin Azerbaycan Milli Tarihi kaynaklarında maalesef yeterince ve hakkıyla yer almamıştır. Bunun asıl sebebinin hiç kukusuz Azeri tarih yazıcılarının devrin siyasi ve askeri baskıları neticesinde Rusların istekleri doğrultusunda ele almak mecburiyetinde kalmalarıdır. Oysa canlı şahitler bu yıllarda cereyan eden hadiseler hakkında bilgi vermekte hiçbir baskı altında kalmamışlardır. Çünkü araştırdığımız arşiv materyallerinde karşımıza çıkan olayların çoğu canlı tanık ifadelerine dayanmaktadır. Bu ifadeler de bizzat dönemin Rus ve diğer yabancı yetkilileri tarafından dinlenmiş ve rapor edilmiştir.

Hem Çarlık Rusyası, hem Sovyet Rusyası hem de Azerbaycan arşiv kayıtlarında Ermenilerin Kuba'da (Osmanlı döneminde bile) iyi koşullarda yaşadığı yazılmaktadır. Ermenilerin yaşam koşulları Rusya Ermenilerine göre daha iyi koşullardaydı. Hatta Ermeni köylüleri birçok yerde müslümanlara oranla daha varlıklıydı. Gerek buradaki gerekse de Rus ve Azeri arşivleri Ermeni meselesinde gerçeklerin saptırıldığına dair önemli

³³ RFDTA, F. 841, Sij. 7, İş. 290, s. 38.

³⁴ RFDTA, F. 821, Sij. 7, İş. 220, s. 41.

ölçüde rol oynayacak belgelere sahiptir. Belgeler Rus ve Ermeni yetkililerin imzaları ile 1905-1920 yılları arasında Ermeni çetelerinin Kafkaslarda, Kuzey Azerbaycan'ın Kuba Vilayetinde Türklere yönelik sistemli kırım, katliam politikası izlendiğini kanıtlamaktadır. Çarlık Rusyası arşivlerinde çarpıcı belge ve bilgiler yer almaktadır. Çarlık görevlilerinin dahili resmi yazışmalarındaki Rusların Ermenileri Müslüman Türklerin üzerine sürüp kırdırmak ve ardından Kafkaslara ve Doğu Anadolu'ya Don Kazaklarını yerleştirme projeleri yatmaktadır. Kısaca Rusların asıl amacı "Ermenisiz Ermenistan" oluşturmaktı. Oysa daha sonra Bolşevik hakimiyeti devrinde bunun yerini değişik plan ve projeler almıştır. Bunları da Azeri ve eski Sovyet arşivleri kanıtlamaktadır.

Rusların Ermenilere karşı olan tutumundaki değişikliklerin esas sebebi Ermeniler arasında başlayan milliyetçilik fikrinin artmaya başlamasıydı. Milliyetçilik fikirlerinin aşılınması, Ermenilerin fiilen ve potansiyel olarak bir düşman gibi görülmesine yol açacaktı. Bu fikirleri bertaraf etmek için ise Ruslar Ermenileri Azerilere karşı kışkırtma metodlarını kullanmıştır. 1905-1920 olayları da sırf bu milliyetçilerin halkı çeşitli nedenlerle kışkırtmaları neticesinde ortaya çıkmıştı.

Kilisenin dokunulmazlığı ve Allah'ın evi olması hususunu dikkatle vurgulayan ve bu fikri aşıl原因an papazlar, kiliseleri 1905-1920 yıllarında Azerilere karşı Ermeni örgütlerini silahlandıran, savaş mühimmatlarının bulunduğu bir depoya çevirdiler. Bu tip depoların mevcudiyeti ihbarlar neticesinde hükümet memurlarının yaptıkları baskınlar neticesinde öğrenilmekteydi. Dolayısıyla yüzyılın evvellerinde Ermeni ırkçıları tarafından Azerilere karşı yürütülen açık veya örtülü politikanın teşkilatçısı olarak esas güç kilise ve onun etrafında toplanmış Ermeni ziyalıları idi. Bu bağlamda Kafkasya'da ve Kuzey Azerbaycan'da gerek siyasi, gerek sosyal amaçlı pek çok örgüt kurulmuştur. Buraya aydınlar, din adamları, gençler, sanatçılar toplanmakta idi. Bu örgütler din, kilise ve din adamları adı altında gereken savaş malzemelerini, değişik ülkelerden, milletlerden özellikle Rus Çarı'nın memurlarından, subaylarından ve zengin Ermeniler'den para toplanması gibi vazifeleri de yerine getiriyorlardı. Ermeni Keşişi T. Geğemyants "Ermeni Tarihi" kitabında Ermenilerin kurtuluş hareketi tarihinin Grigoryen Kilisesi başkanlığında Ermenilerin tek merkezden idare edildikleri zamandan başladığını bildirmekteydi.

Bu güne kadar dünyada "sözde soykırım" yalanı ile sürekli Ermeni kayıplarından konuşulmuş, Azeri Türklerinin kayıplarından fazla söz edilmemiştir. Kuba İli, Yukarı Karabağ ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde yıllardan beri açılan toplu mezarlardan çıkarılan binlerce iskelet Müslüman-Türk katliamının büyüklüğünü açıkça ortaya koymaktadır. İskeletlerin sayısı 530 bini geçmiştir. Kafkasya'da Rusya'nın himayesi altındaki Ermeniler, dün karşılarında kendilerini kul olarak bildikleri komşularına karşı toprak iddialarına başlamıştır. Güney Kafkasya'nın

Azerbaycan Türklerinin oturdukları, özellikle Dağlık Karabağ ve Yukarı Karabağ topraklarında "Büyük Ermenistan" kurma hayallerini gerçekleştirmek için dün olduğu gibi bugün de katliam ve soykırım yapmışlardır. Ama bu konu Batı'dan nedense ilgi görmüyor. Demokrasi dedikleri şey bu olsa gerek Oysa Ermenilerin verdikleri sahte, siyasi içerikli belge ve bilgiler hep gündemde kalmaktadır. Hatta bugün herkesin gözü önünde cereyan eden 'Hocalı' ve Karabağ'ın diğer bölgelerindeki katliamlar, 20 yıla yakındır Azerbaycan'ın değişik vilayetlerinde aç, sefil perişan 1 milyondan fazla göçmenin durumu kimseyi ilgilendirmemektedir.

Ermenilerin Kuba'da olduğu gibi, Kuzey Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde mezalim uygulaması, soykırım yapması ve topraklarını işgal etmesi hakkında en iyi örnek yine kendi itirafları, bazı Rus ve Gürcü bilim adamlarıdır. Bu konuda Kaçaznuni, Lalayan, Veliçko, Glinka, Çavçavadze, Karinyan, Karibi vb. Ermenilerin planlarından, faaliyetlerinden, mezalimlerinden yazdıkları eserlerinde bilgi vermişleridir. Hatta Rus araştırmacısı Veliçko, Ermenilerin gelecekte başkenti Tiflis olan 'Büyük Ermenistan' planı üzerinde işlediklerini bile yazmıştır. Bazı Ermeni araştırmacılarına göre Kafkasya'da gelecek Ermenilerindir. Ermeni ırkçılığı öyle boyutlarda idi ki, onlar Kafkaslarda başka halk görmek istememekteydiler. Anlaşılmaktadır ki, Ermeniler sadece Müslüman Azeri Türklerine karşı değildi, aynı zamanda Gürcüler ve diğer halklar idi. Bu konuda özellikle dönemin 'Hümmet', 'Hayat', 'Kaspi', 'İzvestiya', 'Mişak', 'İttihat', 'Açık Söz' vb gazete ve dergilerinde önemli bilgiler olduğu da bilim camiasınca bilinenler arasındadır.

Ermeniler ve Azeriler arasında meydana gelen hadiseler asırlar boyunca kanlı çekişmelere sahne olmuştur. Sadece SSCB dönemi boyunca olayların yumuşamış gibi gözükse de, Ermeniler fırsat buldukları ortamlarda hemen harekete geçmiş ve toprak iddialarını değişik platformlarda dile getirmişlerdir. Ve sinsice ister yurt dışında, istese de yurt içinde her yere sızmış, yanlarına aldıkları destekçileriyle "Büyük Ermenistan" hayalini gerçeğe çevirme çabasında olmuşlardır. 1850-1890, 1905-1920 ve akabinde 70 yıl Sovyet komünist yıllarından Dağlık Karabağ savaşına kadarki devrelerde tek amacı; "Büyük Ermenistan" yaratmak pıvanı olmuştur. Ve böylece bugünkü Ermenistan yüzölçümünü 29.743 km²'ye çıkarmışlardır. Oysa Ermeniler Mayıs 1918 Batum Antlaşmasına kadar 9 bin km²'lik araziye sahip idi.

Tarihe karşı bu cinayetleri işleyenler, kin, nefret ve nifak besleyenler ve böylece tarihin akışını değiştirenler kendilerine gelmelidir. Kin, nefret, nifak, yalan, iftira ve düşmanlıkla bir yere varılmayacağı apaçık ortada. Mesele bilgi ve belgelere dayanılarak, tarihçiler ve araştırmacılar tarafından tarafsız ve objektif bir biçimde, arşiv ve tanıklara dayanılarak çözüme kavuşturulmalıdır.

Dış güçlerin yüzyıllardan beri Ortadoğu'ya açılma politikasında özellikle asker ve donanma kullanmayıp, yerine daha çok misyonerleri kullandığı izlenmektedir. Ancak misyoner faaliyetleri zamanla bir din mücadelesine ve devlete ve Türklere karşı isyanların organize edildiği, başta Ermeniler olmak üzere, azınlıkların milliyetçiliklerinin kışkırtıldığı odaklar haline almıştır. Bunun neticesinde birlikte yüzyıllardır komşu olarak yaşayan insanlar birbirini kırmaya başlamış ve bölgede sosyal fay hattı oluşmuştur.

Ermeni isyan ve mezalimini bütün açıklığı ile bilimsel arşiv ve kütüphane kaynakları vasıtasıyla ortaya koymaya ihtiyaç ve zaruret vardır. Belgesiz ve bilgisiz tarih yazılamaz ve olayların gerçek yönleri gün ışığına çıkarılamaz. Tarihi gerçekleri arşiv belgelerine dayanarak ortaya çıkarmak, esas mezalim yapanın Ermeniler olduğunu arşiv belgeleri ışığında ortaya çıkarmak ve bu kabilden haksız uluslararası kışkırtmalara karşı koymanın en sağlam ve doğru yoludur.

Özetle Ermeniler 1905 yılından beri Kafkaslar ve Kuzey Azerbaycan'da Türklere ve insanlığa karşı dünyanın gözü önünde suç işlemektedir. Daha çok o yıllarda Bakü'de 12 bin, Şamahı'da 8 bin 500, Zengezur'da 10 bin, Kuba'da 16 bin, Lenkeran'da 2 bin, Hocalı'da 600'den fazla ve daha nice Azeri Türkü katledilerek soykırıma maruz kalmıştır. Dünyada mevcut 4-5 milyonluk Ermeni, 250 milyonluk Türk Dünyası ve 1.5 milyarlık Müslüman alemi ile baş ediyor.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

ARDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 105

ARDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 96

ARDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 95

ARDA, F. 979, Siy. 10, İş. 96

ARMDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 95

ARDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 96

ARDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 98

ARDA, F. 1061, Siy. 1, İş. 1

ARDA, Kuba İli Arşiv Şubesi, No: 136

RFDTA, F. 841, Siy. 7, İş. 290

RFDTA, F. 821, Siy. 7, İş. 220

Kitap ve Makale Kaynakları

ATASE, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi, Cilt. II.

- ATTAR Aygün Haşımzade, *Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti*, Ankara, 2005.
- Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivleri Daire Başkanlığı Yay, No: 28, Ankara, 2001.
- EMİRCAN A. A-GERGER M. E, *Büyük Ermenistan Hayali ve Kars'tan Karabağ'a Ermeni Vahşeti*, Cemre Yayınları, İstanbul. 1992.
- GÜLER Halit, *Sovyetler Birliğindeki Türkler*, Ankara. 1990.
- İBRAHİMOV Aydın-KOÇMAN Asaf, *Azerbaycan Coğrafyası*, İzmir. 1994.
- MUSAYEV Ceyhun, <http://www.azadt.net/x18291.htm/azerpfoto.com>
- NEBİYEV Azad, "Kuba Soykırımı",
<http://www.mns.gov.az/qubasoyqirimi/html/23.09.2007/>
- PAŞAYEV Atahan, *Açılmamış Sayfaların İzi İle*, Azerbaycan Neşriyatı, Bakü. 2001.
- TÜRKER Rüştü, *Kafkas Türk İslam Ordusu Bakü Yollarında, 5. Kafkas Piyade Fırkası*, Kafkas Üniversitesi, Kafkas Araştırmaları Enstitüsü Neşriyatı, Bakü. 2008.

1.

7

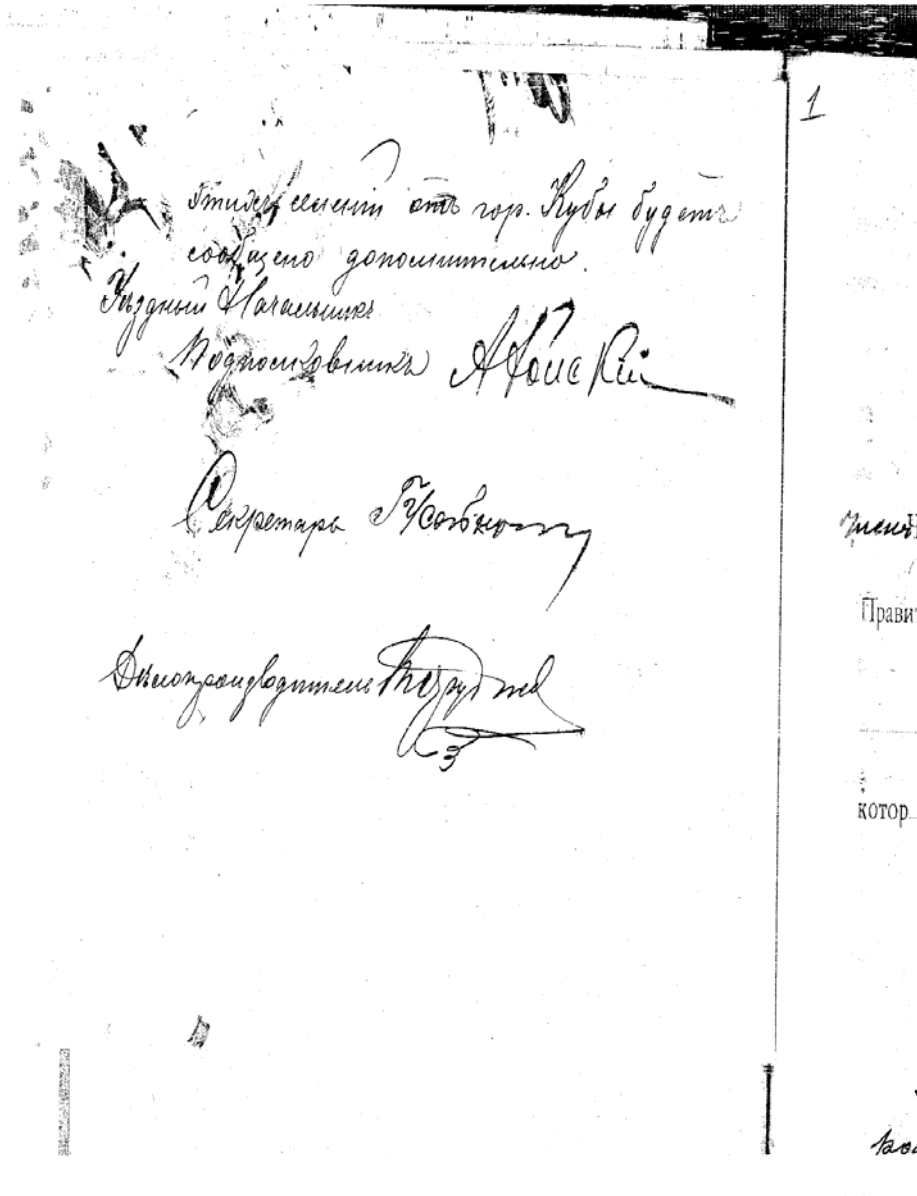
Въ Трехвышнеймъ Рудотвешнеймъ
Комиссио

12/ XII 1879.

بايجان حوسو
 داخه نظارت
 قورا قشاصي
 قاشقاسي
 قورق
 م. د. د.

КУВЕНСКИЙ УЪЗНЫЙ
 ИЩАЛЬНИКЪ
 12. Декабря 1879.
 № 542.

Всендетвие отплатениз отъ 11го сего
 декабря за № 11, сообщено Комиссии, что
 во вверенномъ имъ уездѣ, пребывавши
 ми въ гор. Руду, Архидиаконимъ Карка-
 теишимимъ отрядомъ, подъ иждиве-
 ствомъ Владыки и Степана Ни-
 слава, составили и разгросили
 свѣдѣ. въ селеніи, и разгросили

BELGE: ARDA, F. 1061, Sty. 1, İş. 98, Sayfa. 1

Ermeni Amazasp Güçlerinin ve Stepan Balayan'ın Kuba İline ve Köylerine Saldırısı (12 Aralık 1918)